

Egressy Gábor

Lerdvayné
A szízesztendős Nemzeti Színház

Laborfalvi Róza

Lendvay Márton

Szízesztendős-e a Nemzeti Színház?!

Írta: Hevesi Sándor

A téma így, kérdés alakjában fölvetve, teljes joggal nyugtalaníthatja a nyájas olvasót, aki habozás nélkül így szólhat: Lehet-e egyáltalában ilyet kérdezni? Nem furcsa, paradox, sőt groteszk itt a kérdőjel, amely után ráadásul még egy titokzatos felkiáltójel is következik?

Igaz, minden középiskolai diák tudja nálunk (ezt a szerény föltevést még akkor is meg kell kockáztatnunk, ha a gyakorlat nem egészen igazolja), — szóval nagyon sokan tudják, hogy a Nemzeti Színházat 1837-ben felépítették s ugyanennek az esztendőnek augusztusában, pontosan 22-ikén meg is nyitották, egyrészt igen dícséretes módon Vörösmarty Mihálynak „Árpád ébredése” című költői színjátékával, másrészt annál helytelenebbül a német területen is rég feledésbe merült Schenk Eduárd úr „Belizár” című történelmi szomorújátékával, amelynek díszletei és jelmezei ugyancsak sok pénzbe kerültek. Csak hogy a diákok azt is tudják, hogy azóta az az eredeti, fákkal és bokrokkal körülszegett, kedves és elegáns empire-épület eltűnt a helyéről s jött az a másik Nemzeti Színház, amely üzlethelyiségekkel és bérlakásokkal volt befogva, egy négyemeletes renaissance-épület, amely igazán nem festett rosszul s amelynek jövedelmeire a Nemzeti Színház mindenkor rászorult. Olyan színházi látogatók már alig élnek, akik arra is vissza tudnak emlékezni, hogy a színház belseje egyidőben nem bíborpiros volt, hanem égszínkék, de ez a dolog, ma már teljesen közböcs, mert a második és mégis réginek mondott kellemes és barátságos színház szintén eltűnt a Kerepesi-út sarkáról. Paulay Ede egykor európai híró Nemzeti Színháza nincs többé, a „grande arméának” hirdetett nagyszerű színtársulat színpadját elnyelte az idő; pár kisebb lakás, néhány üzlethelyiség és egy mozból lett szabad színpad maradt mindössze a régi helyen, a Nemzeti Színház huszonkilenc év óta számkivetésben harcol a régi dicsőségért, idegen épületben, az egykori Népszínházban, amelyet több, mint hatvan évvel ezelőtt zenés színháznak építettek fel és amely azóta sem tudta teljesen elfeledtetni, hogy az énekes műfajoknak szánták, nagyrészt a könnyű operettnek. A *genius loci*, az épület szelleme egy emberöltő alatt sem volt hajlandó végleg eltűnni vagy kimúltni. Nem megokolt-e tehát a kérdés, bármily nyugtalanító is: Van-e székesztendős Nemzeti Színház?

A tudósnak és szakembernek természetesen megvan a maga logikus és fölényes válasza:

— Egy színházat, főképp egy nemzeti színházat,

amely egy egész, élő társadalom igazmondó, hűséges tükre, egymást felváltó korok eleven krónikája: sohasem jelenti az épület, amelyben játszik. A színház a társulat, a hagyományokat őrző, a haladással járó, tehát folyton-folyvást megújuló együttes. Nem a néma, halott kövek alkotják a színházat, hanem az élő, beszédes színészek, akik letéteményesei a múltnak, biztosítékai a jövőnek, nem a kongó téglák a kor tükrei, hanem az érző emberi lelkek. Amiből nyilván következik, hogy a Nemzeti Színház székesztendős akkor is, ha idegen hajlékban, idegen deszkákon, m. v. — vagyis mint vendég hirdeti ígét.

Ha azonban a társulat jelenti a Nemzeti Színházat s nem a mulandó, könnyen lebontható, így számba sem vehető épület, akkor még keményebb és konokabb igazságba ütjük a fejünket, hiszen az a társulat, amely száz évvel ezelőtt kapott először állandó hajlékot a németajkú Pesten, nem akkor keletkezett, nem is akkor verődött össze, hanem jóval előbb megvolt, sőt mint kiváló együttes működött — megtűrt vendégként — a budai Várszínházban, amelyet II. József parancsszavára alakítottak át egy volt karmelita kolostorból, sőt játszott az a társulat Pesten is, a Hacker-szálaban, a mostani Károly király-körúton. A Nemzeti Színház első nagy fáklyahordozói, Katona József és Kisfaludy Károly (a fáklyát aztán Szigligeti, utóbb Csiky, végül Herceg Ferenc vette kezébe) jóval megelőzték a Pesti Magyar Színházat, amely csak 1840-ben lett hivatalosan Nemzeti Színház s így, ha józan fejjel nézzük a kérdést, az a paradox virít a szemünkbe, hogy a Nemzeti Színház teste, vagyis épülete nem székesztendős, abból az egyszerű okból, hogy *nincs*, a társulata pedig, vagyis a lelke azért nem székesztendős, mert kimutathatóan és megbizonyíthatóan jóval régibb.

Igy figurázza ki néha az Élet saját magát, így válik a legigazabb valóságból merő fikció s aki eltűnődik ezen a furcsa helyzeten, amelyért a világháborút is okolhatja, kezeit mosva idézheti Pilátus híres mondását: Mi az igazság?

De azért mégis van valami, ami élet is, valóság is, igazság is egyszerre és együttvéve s ez a Nemzeti Színház székesztendős *története*, amely, mint minden történet, küzdelmekből és kudarcokból, diadalokból és dicsőségből tevődik össze, — a története, amely néha próza — és néha hősköltemény. Van hőskor és legenda, van keserves fejlődés, kínos bontakozás, van minden, ami színészi és kisszerű, emberi és nagyszerű. Van egy százéves történet, amelynek hiteles

Megyeri Károly

Kántorné

Déryné

Tóth József

A százszentdős Nemzeti Színház

fejzetei mást mondanak, mint a külföldi állami színházakról fennmaradt hivatalos följegyzések. A Nemzeti Színház — a magyar föld csodái közül való.

Hogy egy nemzet királyi hatalom, felső hozzájárulás, fejedelmi bőkezűség híjján a maga, majdnem idegennyelvű fővárosában állandó hajlékot emeljen a drámai művészetnek, hogy a színészek a saját díjaikat ajánlják fel erre a célra, hogy egy tanulatlan napszámos és a felesége ingyen hordják a téglát a magyar nyelv templomához s hogy Pest vármegye alispánja, a régi táblabíróvilág egyik legacélosabb alakja, Földváry Gábor, némelyik napon beszüntesse úri konyháján a sütetést-főzést, mert különben nem lett volna miből fizetni az építő-munkásokat, — ez a hősi legendák műfaja, ez a magyar Európaiság vagy európai magyarság, amelyre nincs példa Európában és nem is lehetett, mert nem volt rája szükség, hiszen ami kellett az ilyen színházhoz, az bőven áradt a fejedelmi udvarokból. Az eposzi csoda pedig az, hogy itt a kitűzött cél nem is a theátrum volt, a tudat alatt egészen más erők működtek, — itt valójában arról volt szó, hogy megmentsek a hazai szót, az édes magyar nyelvet, amelyről egy Herder, sőt egy Goethe is azt hitte, hogy elmúlásra, örökös halálra van ítélve. A magyar nyelvet akarták el nem vitatható jogához juttatni s mellesleg érték el azt, hogy a magyar ige olyan magyar színjátszást termelt ki magából, amely talán éppen a fullasztó német versennyel és tagadhatatlan fölénnyel való kényszerű küzdelem révén egy Kántornét, egy Déryné, egy Megyeri Károlyt tudott magából kitermelni. Nem pusztán véletlen, hogy e színmagyar nevek mögött az eredeti nevek németek voltak. Ez az Ankerschmidt-csoda, a magyar talaj átnevelő és átalakító ereje, nem a Bach-korszak jelensége, mint „Az új földesúr“ után képzelhetnék sokan.

Kántorné Engelberth Anna olyan Sappho volt, hogy egy osztrák kritikusa elirigyelte őt tőlünk a német színpad számára, amelynek nem volt ilyen rangú Sapphoja. Kántorné, aki papír-ruhában játszott klasszikus királynőket, megrendítő illúzióval, úgy tudott németül, hogy egy birtokomban lévő régi színlap szerint, jutalomjátéka alkalmával két Kotzebue-darabot játszott eredeti nyelven, mert így nagyobb érdeklődésre számíthatott. De mihelyt az elé a kérdés elé került, hogy a lenézett, sőt lesajnált magyar nyelvű színészkedést föleserélje a hasznos, kényelmes, jólétet ígérő, sőt biztosító német színpaddal, ez a férfias lelkű, makacs természetű, érzékeny lelkét göggye alá rejtegető színészsnő habozás nélkül nemet mondott. Déryné játszott is német

operaelőadásokon, a német színigazgatók állandóan csalogatták, a pesti német burgerek csakis miatta jártak a magyar színházba, de Széppataki Róza, aki mellesleg a legjobb magyar színész-memoár írója is volt, — nem akart visszavedleni Schönbach Rózává.

E legendás korszak leírását hosszan lehetne folytatni. De csak egy dolgot említek még fel, mint ékes-szólo különbséget a külföldi és a magyar színjátszás keletkezése és fejlődése között. Külföldön a színjátszás alulról bontakozott fel, nem egyszer a legalsó rétegekből, csepürágók és kötél-táncosok emelkedtek fel a magasabb régiókba. Magyarország ebben is feltűnő kivétel. A színjátszás itt felülről kezdődött. Nemesi kúriák délceg úrfiai és kényes kisasszonyai a szülői haraggal dacolva, úri módon berendezett emeletes szobákból szállottak le a csűrökben és pajtákban hordókra rögtönzött, kopár deszkákra a „nemzeti nyelv csinosodásáért“ s a magyarok csilgala mutatott nekik utat a vaksötét éjszakában.

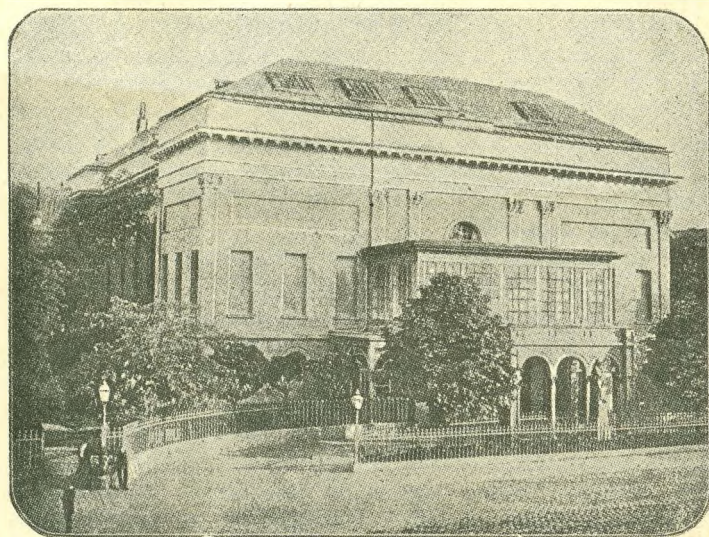
Persze, amikor az épület már állott, a mindennapi élet is megkövetelte a maga jogait. A színház tarka és eleven múzeuma volt minden igénynek és minden szükségletnek, mint ahogy másképpen nem is lehetett. Játzott mindent. A revűszerű Peleskei nótáriustól kezdve a legtragikusabb tragédiáig, Lear királyig, piroscsizmás ballettektől kezdve mindent, egészen Donizetti-ig és Verdi-ig. A sokkal jobban fizetett, mert sokkal jobban fizető opera sokszor úgy háttérbe nyomta a drámát, hogy még Gyulai Pál és Salamon Ferenc is feljajdultak miatta. És még így is pótlásokra volt szükség, mert nemcsak Rachel, Ristori, vagy a még kevésbé odavaló, bár kitűnő Levasseur léptek fel társulatukkal a Nemzeti Színházban, hanem mutatványosok és bűvészek is, akiknek csakis a cirkuszban lett volna méltó helyük. De azért a Nemzeti csillagának fénye egyre erősebb lett és ragyogóbb. A Comédie Française és a bécsi Burgtheater jelentőségére és szerepére vágyott, amelyet Szigligeti és még inkább Paulay Ede keze alatt sikerült is betöltenie.

Közben azonban olyan válságon esett át, amelyet a körülmények kedvezése nélkül a legkiválóbb igazgató sem lett volna képes meggyógyítani. A város nagyobbodott, közönsége bővült, így szinte magától értetődő dologgá vált, hogy a túlbő műsort játszó Nemzeti Színházat legalább is a könnyed műfajtól, népszínműtől és operett-től tehermentesíteni kell, amíg elkövetkezik a történelmi pillanat, amikor az operai műfaj is saját hajlékába költözhetik. 1875-ben tehát fölépült Budapesten a Népszínház, amelynek az anyaintézet a Cigányon és a Szökött katonán kívül nagylelkűen átengedte az összes nép-

színműveket, a két nagy vonzóerővel, Blahánéval és Tamássyval együtt. Később kiderült, hogy az évekig tartó anyagiányon kívül ez a „természetes“ fejlődés más oldalról is próbára tette a színház erejét. Igaz, Paulaynak segítségére jött az új francia dráma, amelyhez kiegészítette és hozzánevelte a maga személyzetét. Szigeti József, Ujházi, Náday, Vizvári, Gabányi, Prielle, Helvey, Márkus Emilia, Csillag Teréz és Lánczy Ilka olyan együtttest alkottak, amely a francia műsor tekintetében bátran fölvehette a versenyt a legjobb európai színházakkal. De e fényes éremnek volt egy másik, sötét oldala. A magyaros színművek szerzői Blaháné rokolyája után szaladtak a Népszínházba, inkább indokolatlanul is dalokat szöttek a csak daltalanul egészséges színművekbe s Paulay halála után, aki erősen tartotta Csiky s fölfedezte Herczeg Ferencben a Nemzeti Színház igazi színpadi költőjét: olyan esztendőök következtek, amikor négy-öt francia darab is szerepelt a színház műsorán.

A huszas évek helyrebillentették a felborult egyensúlyt, nemcsak a hagyományos Shakespeare-kultusz váratlan kiterjedésével, hanem főképp azzal, hogy Herczeg Ferenc mellett Babay József, Bibó Lajos, Csathó Kálmán, Móricz Zsigmond és Zilahy Lajos, hogy a többieket ne említsem, a *magyar* életnek olyan rajzát vitték be a Nemzeti Színházba, amely a művészeknek egészen új és friss lendületet adott, úgy hogy emlékeikből, tapasztalataikból, valóságaikból teremthették meg élő magyar alakjaikat s így a színház diadalmasan és magasabb színvonalon térhetett vissza Gaál József és Szigligeti Ede hagyományaihoz. Európaiságához és idegen klasszikusaihoz visszanyerte egykori, teljes magyarságát.

Így hát, ha nincs is százéves épülete a Nemzeti Színháznak s ha társulata korábbi időkben gyökerzik is, van százéves története, a maga erejéből és emberségéből és most már megmondhatom azt is, mit jelent a címben a kérdőjel után — a felkiáltójel. A vágyat, az óhajt, a sóvárgást az új épület után, amely méltó hajléka legyen a Nemzeti Színház társulatának. Ha ez a hajlék fölépül — és föl kell épülnie minél előbb, — akkor nemcsak a felkiáltójel tűnik el, hanem a probléma is, amellyel e cikkben oly fájdalmasan foglalkoztunk. Akkor kérdőjel sem lesz, hanem csak pont, megnyugvás és megelégedés, hogy ez a nemzet a maga erejéből megteremtette az állami színházát, mely a magyar ige és a magyar drámai művészet hajléka lesz, míg csak él e földön a magyarok nyelve.

A Nemzeti Színház első épülete